

MŪSŲ KRAŠTO KAIMAI

Tūbausiai

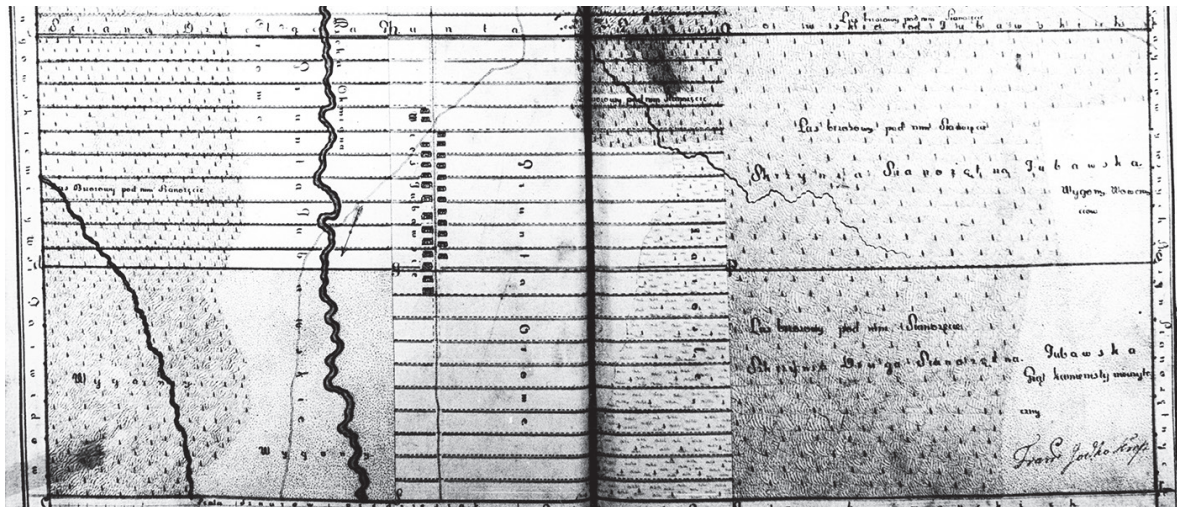
Tarp Kurmaičių ir Genčų, netoli Darbėnų plento, abipus Akmenos upės yra išsikūrus galias istorines šaknis turintis Tūbausių kaimas. Nuo minėto plento jį skiria miškų masyvas, todėl kaimą pamatyti galima parvažiuojant nuo Kurmaičių arba Tarvydų (Dimitravo) pusės. Tai didžiausias Kretingos seniūnijos kaimas, užimantis 1 264 ha dydžio teritoriją, o rajone pagal plotą nusileidžiantis tik Budriams, Grūslaukei, Baubliams, Kūlupėnams, Naujajai Įpilčiai ir Rubuliams.

Tūbausių žemės šiaurės rytuose ribojasi su Genčiais, rytuose – su Voveraičiais, pietryčiuose – su Traidžiais, pietuose-pietvakariuose – su Kurmaičiais, o pietvakariuose-vakaruose – su Pajuodupiais. Šiaurės vakaruose valstybinio miško masyvas kaimą skiria nuo kaimynystėje esančių Tarvydų. Vakarinėje kaimo dalyje plyti Tūbausių, rytinėje – Degimalio, o šiaurinėje – Degsnės miškai. Centrine dalimi teka didžiausia šio regiono upė – Akmena, kuri šiaurinėje kaimo dalyje 1986 m. patvenkta, o prie užtvankos 2011 m. pastatyta 240 kW galios hidroelektrinė. Degimalio miškų prateka Šakalė, Genčiuose įtekanti į Skroblupį, o pietrytinėje kaimo dalyje išteka Tūbausių upelis, Kurmaičiuose įsiliejantis į Pilsupį. Vakariūniū pakraščiu prateka Juodupis, o šiaurėje Degsnės miško pakraščiu link Akmenos teka nedidelis Paulikupis.

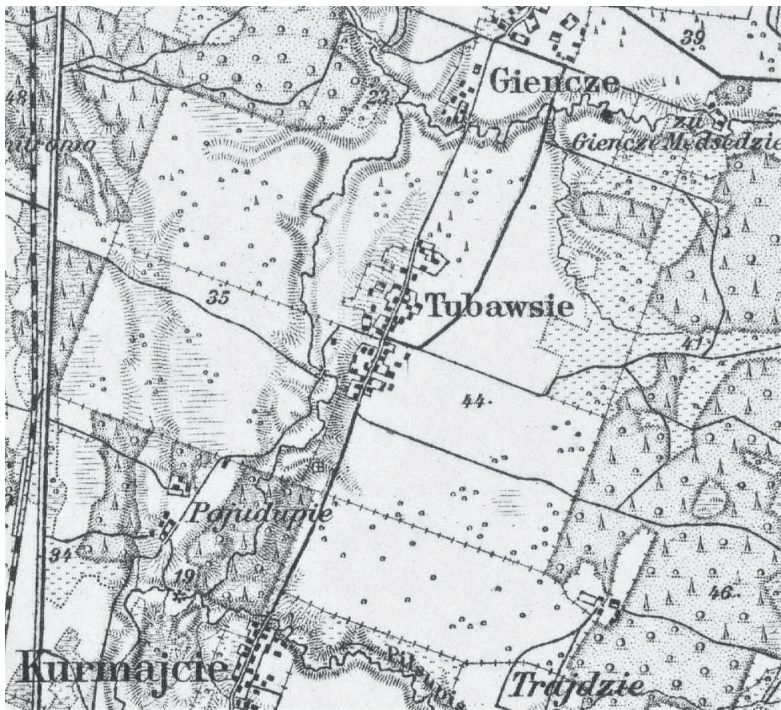
Lygiagrečiai kairiajam Akmenos krantui centre kaimo dalimi praeina kelias iš Kurmaičių į Genčius. Tai senojo prekybos kelio, jungusio Kretingą su Darbėnais ir Livonijos kunigaikštystės uostais atkarpa, kuri buvusią reikšmę prarado rusų kariškiams XIX a. pradžioje nuo Darbėnų iki Kretingos ir Prūsijos karalystės sienos nutiesus strateginį plentą. Šiandien senasis kelias vadinamas Užtvankos, o kaimo centrą su Darbėnų plentu sujungęs kelias – Bažnyčios gatvė. Be jų, kaime yra dar Šakalės ir Sodų gatvės, jungiančios pagrindinę gatvę su rytine gyvenvietės dalimi.

Pagrindinė kaimo gyvenvietė išsikūrusi Akmenos kairiajame krante abipus Užtvankos gatvės. Dauguma jos sodybų stovi arčiau Kurmaičių kaimo ribos, o vienkiaminės sodybos išsibarsčiusios palei gatves ir Tūbausių miške. Šio miško pakraštyje netoli Akmenos upės veikia Tūbausių civilinės kapinės, o prie kelio į Tarvydus stūkso mūrinė Šv. apaštalo Andrejaus bažnyčia.

Archeologijos medžiaga liudija, kad Tūbausiuose žmonių gyventa jau senų senovėje. Tarpukariu ariant lauką Juodupio kairiajame krante buvo rasta pora žalvarinių senovinių ginklų: įmoviniai kirvis ir ietigalis. Jie datuojami vėlyvuju žvalvario amžiumi, t. y. XI–VI a. iki Kristaus. Pietvakariniame kaimo pakraštyje dešiniajame Juodupio krante išliko Pilalė arba Senovės kapais vadinamas kapinynas. Jame III–VII a. laidojami senieji kaimo gyventojai, kurių protėviai. Jie gyveno kairiajame Akmenos krante, ties riba su Kurmaičiais, šalia Maro kapelių, abipus Užtvankos gatvės išsirengtoje atviroje senovės gyvenvietėje. Joje stovėjo antžeminiai stulpinės konstrukcijos



Seniausias Tūbausių kaimo žemių planas. Sudarė matininkas Pranciškus Jodka, 1771 m. Iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo rinkinių.



Tūbausių kaimo žemių planas prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Ištrauka iš Kretingos apylinkių žemėlapių, parengto apie 1914 m.



Tūbausių kaimo ūkininkų sueiga. Pelikso Bugailiško nuotr., 1936 m. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

pastatai, kuriuos šildė iki 110 cm gylio ir skersmens duobėse įrengti židiniai, šilumai palaikyti pripildyti akmenų.

Kovų su kryžiuočiais laikais Kretingos apylinkėse gyvenusių kuršių žemės virto dykromis. Į jas XV a. antroje pusėje iš Žemaitijos ėmė keltis

valstiečiai, kurie būrėsi į žemdirbių teritorines bendruomenes – kaimus. Greta kitų jie įkūrė Tūbausių kaimą, kuris priklausė Žemaičių seniūnų Kęsgailių, o nuo XVI a. vidurio – Lietuvos didžiojo kunigaikščio vietininko valdomam Kretingos dvarui. Didžiojo kunigaikščio matininkas



Tūbausių V–VII a. kapinyno kapus juosiantys akmenų vainikai, atkasti 1940 m. tyrinėjant kapinyną. Prano Baleniūno nuotr., 1940 m. Iš Lietuvos paveldo informacinės sistemos „Aruodai“. www.aruodai.lt

Jokūbas Laškovskis dvaro kaimuose pravedė Valakų reformą ir 1566 m. surašė Kretingos valsčiaus inventorių, kuriame pirmą kartą paminėtas Tūbausių vardas.

Kaimo pavadinimas kilo iš pirmojo naujakurio Tūbausio asmenvardžio. Naujakurio palikuonys gavo

Tūbausaičių arba Tūbausių pavardę, kuri virto bendriniu kaimo pavadinimu. 1566 metų inventoriuje minimi keturi gyventojai, turėję šią pavardę: Beniūsis, Hermanas, Andrejus ir Stasius Tūbausaičiai. Pats asmenvardis galėjo turėti keletą reikšmių. Tūbausiu (tūbausiu) buvo vadinamas ausimis neprigirdintis, t. y. kurčias, žmogus. Šiuo vardu taip pat galėjo būti pravardžiuojamas smailias ausis, primenantis ylaragi gyvūną, turėjęs asmuo. Be to, Tūbausio pravarde galėjusi prigyti žmogui, nuolat nešiojusiam iš veltinio (tūbo) pasiūtą ausinę kepurę.

1566 m. inventorius liudija, kad kaimui priskirtos bendras žemės

plotas apėmė daugiau kaip 40 valakų ir 8 margus (per 860 ha). Kaimo ribos beveik sutapo su dabartinėmis, tik rytinė riba ėjo Degimalio vakarinę pamiškę, o pats miškas iki XVIII a. priklausė karališkajam Vinkšnupio (vėliau – Skroblupio) miško užsieniui.

Visa žemė buvo padalinta į 4 didelius stačiakampio plano sklypus. Tris sklypus apėmė dirbama žemė, kuriai teko 30 valakų (per 641 ha). Kiekvienas iš šių sklypų buvo padalintas į 30 rėžių, kurie nuo pagrindinės gatvės į rytus driekėsi link Degimalio miško, o į vakarus – iki Tarvydų kaimo ribos. Visuose trijuose sklypuose kiekvienai žemdirbio šeimai buvo skirta po rėžį, o visi 3 rėžiai sudarė valaką (21,38 ha) ariamos žemės. Pagal trilaukį sėjomainą, 1567 m. pirmame sklype visi žemdirbiai turėjo sėti rugius, antrąjį palikti pūdymui, o trečiajame auginti daržoves.

Ketvirtasis sklypas buvo skirtas bendram naudojimui. Jis apėmė 9 valakus (apie 192 ha) dirvonuojančios, neįdirbtos žemės, kurioje buvo

(Nukelta į 6 p.)

Tūbausiai

(Atkelta iš 5 p.)

bendrosios ganyklos, skirtos viso kaimo galvijų bandoms ganyti. Ganyklų pakraštyje ir Akmenos slėnyje augo pievos. Jos vasarą buvo šienaujamos, o po šienapjūtės naudotos galvijams ganyti. Dar 5 margus (3,55 ha) žemės apėmė visuomeninės paskirties kaimo keliai.

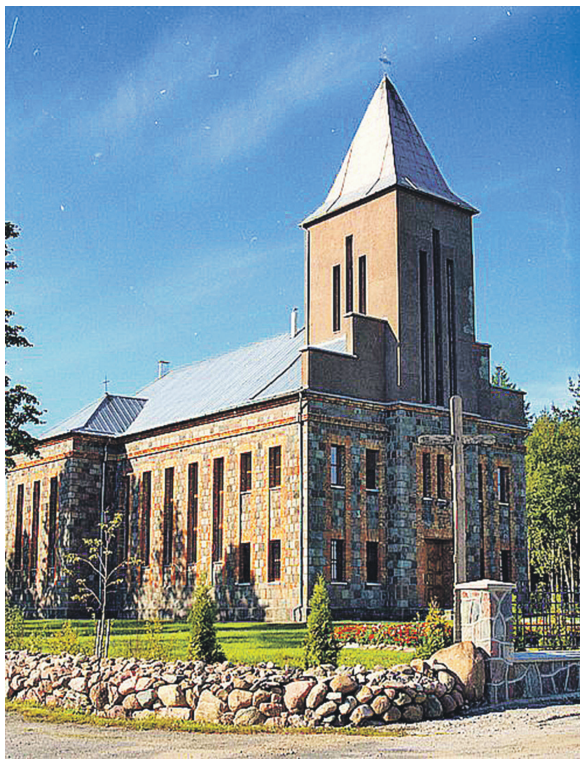
Į šiaurę nuo visų keturių sklypų sandūros centrinėje kaimo žemių dalyje abipus kelio į Genčius stovėjo po 15 gatvinio kaimo sodybų, kurias su žeme iš dvaro nuomojo valstiečiai. 1566 metais jie dirbo 27 valakus ariamos žemės, o kiti 3 valakai dirvonavo. Žemę nuomojosi 36 valstiečių šeimos. Po vieną valaką turėjo Jonas Petkaitis, Valužis Mižukaitis, Kasparas Paulikaitis, Gečas Mižukaitis, Jokūbas Gričaitis, Jurgis Petraitis, Jurgis Kubilius, Hermanas Tūbausaitis, Jonas Klausėkaitis, Kasparas Genčaitis, Aleksejus Mižukaitis, Jonas Pečiulaitis, Pečiulis Mikšaitis, Stasius Tūbausaitis, Petkus Pakraitis, Jasius Rudaitis, Simonas Mažutaitis, Povilas Bučaitis. Du valakus dirvonuojančios žemės 1566 m. prisiėmė naujakuriai Petkus Petraitis ir Andrejus Tūbausaitis su Motiejumi Pryžginaičiu. Trečiąją valaką išsinuomojo bartininkas Albrechtas Mažukaitis, bitininkavęs bartininkystei skirtame neapmokestiname sklype.

Mažiau turtingi valstiečiai valaką žemės nuomai buvo pasiėmę dviese – su kaimynu, giminaičiu, broliu ar suaugusiu sūnumi. Taip po valaką žemės dirbo Vaitiekus Mėsininkas su Griciumi Mažvydaičiu, Grigelis Mižukaitis su Laurynu Jokūbaičiu, Stanislovas Tomašaitis su Petkumi Kalviu, Jonušis Bučaitis su Jonyčiu Povilaičiu, Beniušis Tūbausaitis su sūnumi Griciumi, Andrejus Tūbausaitis su Motiejumi Pryžginaičiu, Venckus Povilaitis su sūnumi Jonu. Broliai Petrikas ir Vaitiekus Beniušiai drauge buvo išsinuomoję du valakus dirbamos žemės.

Pagrindinė žemės ūkyje auginama kultūra buvo rugiai. Taip pat valstiečiai augino avižas, įvairias daržoves, laikė naminius paukščius (žąsis, vištas). Už valaką dirbamos žemės Kretingos dvarui reikėjo mokėti 21 grašius čišo – didžiojo kunigaikščio nustatytą žemės rentos mokestį. Naujakuriai Petkus Petraitis ir Andrejus Tūbausaitis su Motiejumi Pryžginaičiu, kad galėtų įdirbti žemę ir pasistatyti gyvenamuosius ir ūkinius pastatus, šešiams metams buvo atleisti nuo pusės čišo mokesčio. Pinigais reikėjo atsiskaityti ir už natūrinę duoklę: už 2 statines avižų – 10 grašių, rugių statinę – 10 grašių, už šieno vežimą – 3 grašius, už žąsį – 1 ½ grašio, už 2 vištas – 16 denarų, už 20 kiaušinių – 4 denarus ir pan. Pinigais galima buvo atsipirkti nuo įvairių prievolių (talkos, pastotės ir pan.) dvarui.



Pirmosios senosios kapinės, vad. Maro kapeliais. Arūno Strazdo nuotr., 2013 m. Iš Kultūros vertybių registro duomenų bazės.



Šv. apaštalo Andriejaus bažnyčia. Juliaus Kanarsko nuotr., 2005 m.

Apie 1570 m. Tūbausius nusibė maro epidemija, kurios metu kaimas neteko trečdaliai gyventojų. Perduodant Kretingos dvarą 1572 m. Jonui Chodkevičiui, buvo likusios 23 valstiečių šeimos. Iki 1572 m. jos nuomojo 18,5 valako žemės, o tais metais prisiėmė dar 5 valakus. Po pusę valako turėjo Laurušas Valiušaitis, Vaitiekus Beniušaitis ir Jurgis Petraitis (arba Kubilius), po valaką – Steputis Tūbausaitis, Grigelis Tūbausis, Kasparas Povilaitis, Jokūbas Minikutaitis, Baltušis Lukaitis, Jokūbas Gricaitis, Grigalius Beniušaitis, Albrechtas Mažutaitis, Paulikas Laurinaitis, Simonas Mažutaitis, Venckus Povilaitis, Vaitiekus Suolininkas, Petkus Dvarionas, Stasys Tulaušaitis, Kasparas Pečiulaitis ir Jonkus Pečiulaitis. 1572 metais po valaką išsinuomojo Petkus Kalvis, Jisas Radaitis, Petrikas Beniušaitis, o po antrąją valaką – Albrechtas Mažutaitis ir Paulikas Laurinaitis. Dviese vieną valaką

nuomojo Petrikas Beniušaitis su Joneliu Jonušaičiu. Kiti 8,5 valako žemės dirvonavo, nes nebuvo kas ją dirba.

Panašu, kad kaime XVI a. veikė kalvė, o joje šeimininkavo Petkus Kalvis. Tuo metu pavardės nebuvo pastovios. Naujagimiai buvo krikštijami vardu, o užaugę pavardę gaudavo pagal tėvo vardą, įgytą amatą ar turimą fizinę ydą. Taip kubilų dirbėjas tapdavo Kubiliumi, kalvis – Kalviu, mėsinkininkas – Mėsininku, siauraakis – Ankštakiu, raišas asmuo – Klibiu, dvaro tarnas – Dvarionu ir pan.

Tūbausių kaimas priklausė Kurmaičių (1572 m. – Kretingos antrajai) vaitijai. Jos gyventojų ginčus ir kivirčius spręsdavo iš valstiečių tarpo dvaro vietininko skiriamas suolininkas. Panašu, kad vaitijos suolininku buvo Tūbausių valstietis Vaitiekus, kuris 1566 m. vadinas Mėsininku, o į 1572 m. inventorių įrašytas Suolininko pavarde. Kretingos dvarininko vyskupo



Monumentalus kryžius 1948 m. kovo 28 d. žuvusiems Kardo rinktinės partizanams P. Katkui, S. Katkui, J. Narmontui, J. Petreikiui ir G. Pociui atminti. Autorius – Ramutis Mažeika, statybos iniciatoriai – Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio prezidento pirmininkas Jonas Čeponis ir Julijonas Mickus, 2003 m. Juliaus Kanarsko nuotr., 2005 m.

Ignoto Jokūbo Masalskio paskirtas matininkas Pranciškus Jodka 1771 m. parengė naują kaimo inventorių ir sudarė pirmąjį žemių planą. Jis liudija, kad prie Tūbausių XVIII a. buvo prijungtas Degimalio miškas, todėl kaimui priklausė net 64 valakai (per 1 368 ha) žemės. Dirbamos žemės plotas nepasikeitė, ji plytėjo tarp Akmenos upės ir Degimalio miško bei siaurame ruože dešiniajame upės krante. Vakariniam kaimo pakraštyje ir Degimalio miške augo beržynai, kuriuose valstiečiams buvo paskirtos šienaujamos pievos. Kaimo pietvakarinėje dalyje abipus Juodupio ir Akmenos plytėjo bendrosios ganyklos.

Inventoriaus duomenimis, 1771 m. kaime dirbamą žemę ir šienaujamas pievas nuomojosi 34 valstiečiai: Pranciškus Baltuška, Mykolas ir Petras Beniušiai, Stanislovas Bertašius, Antanas Bilauskis, Juozapas Drazdauskis, Mykolas ir Vladislovas Drungilai,

Jonas Gonta, Petras Januževičius, Juozapas, Kazimieras ir Motiejus Kiauleikiai, Jurgis Lapas, Gabrielius, Kazimieras ir Pranciškus Liaudinskiai, Andrejus Maliauskis, Jonas Metrikas, Jurgis Novikas, Andrejus ir Jonas Paulikai, Juozapas Pečiulis, Kazimieras Ricas, Petras Romonas, Juozapas Rudė, Antanas Stankus, Kazimieras Sušys, Antanas Tarvydas, Andrejus ir Juozapas Tiškai, Jurgis Varkojis, Petras Vibrys, Simonas Zubrauskis. Paribyje su Traidžiais šienaujamas pievas buvo išsinuomoję traidiškiai Valentas Kirklys, Jonas Mickus ir Jonas Vygontas.

1827 m. Tūbausiuose buvo 34 katalikų namai su 270 parapijiečių, 1846 m. – 29 dūmai (prievolininkų ūkiai), o 1857 metais 23 kiemuose gyveno 224 katalikai – 97 vyrai ir 129 moterys. Panaikinus baudžiavą, valstiečiams 1861 m. buvo leista įsigyti dirbamą žemę, kurią jie iki tol nuomojo iš dvaro. 1870 m. išperkamuosius žemės mokesčius grafui Nikolajui Zubovui mokėjo 113 kaimo valstiečių, dirbę 890 žemės sklypų.

Valstiečiams tapus laisvais žemės savininkais, XIX a. antroje pusėje – XX a. pr. labai išaugo ūkių ir gyventojų skaičius. XX a. pradžioje bendromis vyrų lėšomis kaimo kryžkelėje buvo pastatytas monumentalus dviejų kryžmų kryžius, vadintas Karavyko arba Vyrų kryžiumi, o šalia jo – moterų lėšomis iškilo Moterų koplytstulpis. 1914 metais kaime buvo 79 sodybos, 1920 m. gyveno 74 katalikų šeimos, o 1923 m. buvo 65 ūkiai ir 421 gyventojas.

Vykdamas Lietuvos žemės reformą, 1934 m. visa ariama ir ganyklų žemė buvo išskaidyta į vienkiaminius ūkius, į kuriuos iš ardomo valakinio-gatvinio kaimo kėlėsi naujakuriai. Pietvakariniam kaimo pakraštyje buvusiose ganyklose šalia Pilalės vadinos kalvelės sodybą besistatantis Antanas Navickas vykdydamas žemės judinimo darbus aptiko įvairių archeologinių radinių, dalį kurių 1935 m. pardavė Kretingos muziejui. Radiniai liudija, kad šioje vietoje būta III–VII a. kapų, apie kuriuos 1940 m. naujasis žemės savininkas Stasys Gliožeris pranešė Kurmaičių ir Genčių kapynus tyrinėjusiam Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotojui Pranui Baleniūnui. Šis 1940 m. birželio 19 d. – liepos 9 d. sodyboje atliko archeologinius tyrinėjimus, kurių metu ištyrė 81 griautinį V a. pab. – VII a. pr. kapą su antkapiniais akmenų vainikais.

Tarpukariu kaime buvo atidaryta pradžios mokykla. Jos vedėju 1925 m. laikinai dirbo Jonas Folkmanas, o 1928 m. mokyklos vedėja buvo Natalija Gintalaite.

(Pabaiga kitame numeryje)

Julius KANARSKAS
Istorikas, Kretingos muziejus